

MÜSNEDÜN İLEYH VE MÜSNED BAĞLAMINDA LAFZÎ MUTÂBAKAT VE UDÛL

Yaşar Fatih AKBAŞ*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 21 Kasım 2022, **Kabul Tarihi:** 15 Mart 2023, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2023, **Atf:** Akbaş, Yaşar Fatih. "Müsnedün İleyh Ve Müsned Bağlamında Lafzî Mutâbakat Ve Udûl". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 23/1 (Mart 2023): 59-79.

<https://doi.org/10.33415/Daad.1208148>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 04 November 2022, **Accepted:** 08 March 2023, **Published:** 31 March 2023, **Cite as:** Akbaş, Yaşar Fatih. "Literal Harmony And Udûl In The Context Of Musnadun Ileyh And Musnad". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 23/1 (March 2023): 59-79.

<https://doi.org/10.33415/Daad.1208148>

Öz

Lafızlar ister umde görevi üstlensinler ister kayd/Fuzla (tekmile) olarak kullanılsınlar Arapça bir cümlede yanlış anlama ve karışıklığı engellemek gayesiyle cümle öğelerinin bir kısmının bir kısım öğelerle cinsiyet (müzekkerlik-müenneslik), belirlilik (marifelik-nekrelik), sayı ve îrab bakımından bazen tam bazen kısmî bir uyumu bulunmaktadır. Bu uyum okuyucu veya dinleyicinin hataya düşmesini engellemek, kelamı daha rahat anlamasını sağlamak açısından son derece önemlidir. Ne var ki bu uyum bazen kelimenin kendisinden kaynaklanan bir sebeple bazen de kullanımın değişmesine bağlı olarak ortadan kalkabilmektedir. Bu bir eksiklik olmayıp Arapçanın geniş bir kullanım alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışma bir karîne türü olan lafzî mutâbakatı, müsnedün ileyh (özne) ve müsned (yüklem) olarak isimlendirilen cümlenin temel unsurlarının birbirleriyle olan uyum ilişkisini, bu uyum ilişkisinin hangi durumlarda gerçekleştiğini ve udûl kavramı ile ifade edilen mutâbakatın hangi durumlarda ortadan kalktığı konusunu ele almayı hedeflemektedir. Zikri geçen hususlar dil bilgisi ve belâgat ilmi açısından ele alınarak bir sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Karîne, Uyum, Müsnedün ileyh, Müsned

* Dr. Öğr. Üyesi Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yfatihakbas@hotmail.com Orcid: 0000-0001-8570-3917

Literal Harmony and Udûl In The Context Of Musnadun Ileyh And Musnad Extended Abstract

In Arabic, there are three types of qarīn mentioned, namely khali, aqli and mekhali, which point to the intended meaning. By supporting the connection between words, these qarīnas prevent the statement from being misunderstood. The qarīna consisting of cases, signs, pseudonyms and actions, which is more related to position (maqam) rather than wording (lafz) is named as khali qarīna. The time of statement, traditions, customs, etiquettes and the position of the theologian are all fundamental principles in terms of understanding the khal al-qarīna. When the meaning expressed by the statement is understood via logical evidence, and reasonable inference, it is called aqli qarīna. Also, the qarīnas that are about the orally stated wordings are called as mekhali qarīna.

Mekhali qarīna is categorised in two parts as lafzi (literal) and inward. Lafzi qarīna is the qarīna through which the positions of the words in terms of nahw are understood with evidence. In this way, it is understood that one of the words in the sentence is the doer and another is the object of the doer etc. As for the inward qarīnas, they explain the relation between the elements of a sentence and ascribe grammatical meanings to the words. Via all of these qarīnas, it becomes easy to identify the elements of any sentence and the grammatical meanings attributed by them. Sometimes, while kalām can be understood through one of these qarīnas, at other times one qarīna is not sufficient and these qarīnas need to support and cooperate with each other. Lafzi agreement is one of the lafzi qarīnas which is a type of the mekhali qarīnas. It represents the agreement within the elements of a sentence in terms of number, gender, i'rab and ma'rifah and nakirah. While some elements of a sentence have this agreement, some others have a partial agreement in between. Like in the other qarīnas, to prevent the reader or listener from making a mistake, it is ultimately important to ensure that the kalām (statements) is understood easily. Thanks to this coherence, the reader and the listener feels that the composition has a correct linguistic form, and there is no conflict between linguistic pieces. In this way, it looks as if these linguistic forms turned into a poem which is pleasing to eye and ear. Cancelling either one or more than one of the related connections without following any rules will also result in the elimination of what is expressed with the statement.

However, when the fact that languages are ever-developing and ever-changing, that there are different views between schools and many issues in accordance with an aim or a rule in terms of nahw are taken into consideration, it is seen that sometimes this coherence is broken and that the agreement within the elements of a sentence in terms of number, gender, i'rab and ma'rifah and nakirah is lost. The disagreement in places, where there must be coherence, is called as udul. The udul in a "to be" sentence sometimes occurs due to certain reasons such as the khabar is a jamid word or a word with equal tazkir and ta'ni, the khabar comes in the form of ism al-tafdeel, because muftada is a word including waşf the word becomes khabar to some reasons resulting from itself, and sometimes due to reasons about syntax like the khabar is causal or when the descriptive noun in the noun phrase is omitted and the described one takes its place.

The udul in the action/verb sentences results mostly from the permissible uses such as the use of the doer word moving it to the meaning, intervention of a fasila between the doer and the object or when the latter one is referred to the original. Although what matters in noun and action sentences is the coherence between the verb and the subject, it is obvious that this is not an obligation in some cases. This is because while the related use is a certain rule in some cases, we can also see that both uses are possible in some others as they are permissible. This is not a lacking thing but it is because Arabic has a wide area of usage. Therefore, both agreement and disagreement have certain reasons in terms of grammar and balagha

(rhetoric). In the provisions about both the agreement and udul, actually the aim is the same, which is to prevent the reader or the listener from misunderstanding or making a mistake by ensuring that s/he understands everything correctly.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Qarînah, Harmony, Musnadun ilayh, Musnad

Giriş

Lafzî mutâbakat birbiri ile ilintisi olan bazı cümle unsurlarının müzekerlik-müenneslik, ifrad-cem', ta'rîf-tenkîr veya i'rab bakımından uyum içerisinde kullanılmasıdır. Bu uyum kelamın daha rahat anlaşılması ve okuyucunun hataya düşmesini engellemek açısından son derece önemlidir. Mutâbakat bir karîne türü olduğu için öncelikle karîne hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Karîne istenilen manaya işaret eden durumdur.¹ Murad edilen manaya delalet etmesi için kelama yerleştirilen şeydir. Cümle içerisinde veya bağlamda sözcükler arasındaki ilişkiyi ifade eder. Karînenin varlığı kelâmın ifade ettiği anlamın rahatça belirlenmesini kelamın hakikatının zarar görmemesini mümkün kılmaktadır. Arap dilinde manadaki karışıklığı engellemek okuyucunun hataya düşmesine mâni olabilmek, sözcükler arasındaki ilişkiyi ifade etmek, kelâmın anlamının belirlenmesi ve lafzın delalet ettiği manayı ifade etmeye yardımcı olmak açısından halî, mekâlî ve aklî olmak üzere üç temel karîneden bahsedilmektedir.²

Halî karîne; lafızdan ziyade makam ile alakası olan hal, işaret, rumuz veya hareketlerden oluşan dile getirilmemiş lafzî olmayan karînedir. Zira karîne söze dökülmüş ifade edilmiş bir şey olduğunda mekâlî bir karîne olmaktadır. Hitabın zamanı, örf, adet, gelenek ve görenekler, mütekellimin durumu karîne-i halin anlaşılması hususunda temel kriterlerdir.³ Örneğin "İstediyini yap!" cümlesi kızgın birisinin ağzından çıkmışsa yapılan şeyden memnuniyetsizliği ve yapılan şeyin onaylanmadığını ifade ediyorken bir huzur ve sükûnet içinde söylendiğinde muhataba gerçek anlamda bir seçim hakkı verilmiş olup gönül rızasıyla söylenmiş olmaktadır.

Mekâlî karîne; sözel olarak ifade edilmiş lafızlarla ilgili karînedir. Lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılır. Lafzî karîne; Kendisiyle kelimelerin nahiv açısından görevlerinin deliller vasıtasıyla anlaşıldığı karînedir. Bu sayede cümlede geçen kelimelerden birisinin fâil, bir başkasını mef'ûl vs. olduğu anlaşılır. Lafzî karîneler bünye (sîğa), i'rab, rabt, rütbe, tedâm (bağlaşıklık/birliktelik) ve Tem-

¹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât* (Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004), 146.

² Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş, *Şerhu'l-mufasssal li-Zemaşşerî*, thk. Emîl Bedî Yakub (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmî, 1422/2001), 1/ 97.

³ Abdurrahmân Kılânî, "el-Karînetu'l-hâliyye ve eseruhâ fi tebyîni illeti'l-hukmi's-şeri", *Meccelletu'l-Ürdüniyye fi Dirâseti'l-İslâmî* 3/1 (h.1428), 10-12.

mâm Hasan'ın büyük lafzî karîne olarak isimlendirdiği siyaktır.⁴ Bu karîneler tek başına nahiv açısından yeterli değildir. Karînelerin dayanışması gerekir. Temmâm bunu bir doktorun hastadaki illeti tesbit edebilmek için tek bir argümanın yeterli olmamasına birden fazla argümana ihtiyac olmasına benzetmiştir⁵ Bu yüzden bir kelimenin fâil oluşunu gösteren şeyler onun isim olması, rütbe açısından fiilden sonra gelmesi, fiille arasındaki tezkîr- te'nis uyumu gibi birçok hususu barındırmaktadır. Lafzî karîne murad edilen manaya delalet etmesi açısından lafızda zikredilmiş bir karîne olması sebebiyle en çok kullanılan karînedir.⁶ Manevi karîne isnâd, tadiye, tahsîs, nisbe, tebiyye, muhâlefe, mâiyyet, zarfiyyet, tevkîd, mulâbesetu li'l-hâl olmak üzere cümle unsurlarındaki bir öğeyi geriye kalan unsurlara bağlayan alakalardan oluşan karînedir.⁷ Manevî karîneler cümlenin öğeleri arasındaki ilişkiyi açıklar, kelimelere gramatik anlamlar yükler. Manevi karîneler vasıtasıyla cümlenin öğelerini belirlemek ve kelimelerin taşıdığı gramatik anlamları çözmek kolaylaşır.⁸ Örneğin cümle içerisinde bir istisna edatının kullanılması edattan sonraki kısmın müstesna olduğunu, ilgili hükmün dışında tutulacağı bilgisini vermektedir.

Aklî karîne ise; kelamın delalet ettiği mananın akli deliller, mantıksal çıkarımlar sayesinde anlaşılmasıdır. أَكَلِ الْكُمُتْرِى مُوسَى cümlesinde fiilin hemen sonrasında gelen kelimenin genelde fâil olması bir karîne iken ayvanın Musa'yı yemesi söz konusu olmayacağı için fâilin "موسى" olduğuna hükmedilir.⁹ Yine رَابِثُ أَسَدًا يَتَكَلَّمُ cümlesinde kullanılan "aslan" kelimesinin aslanın konuşamayacak olması sebebiyle gerçek bir aslan olmadığı, böyle bir kullanımın isti'are içerdiği yine akli çıkarımlar yoluyla elde edilir.

İfade ettiğimiz üzere Arap dilinde manadaki karışıklığı engellemek okuyucu ve dinleyicinin hataya düşmesine mâni olabilmek ve kelamın daha iyi anlaşılmasını sağlamak için siğa, rütbe, (kelimenin cümledeki sıralaması) i'rab, râbıt, edat ve nağme (vurgu) gibi iltibas önlemek için mekâlî karînenin alt türü olup lafzî karîne olarak isimlendirilen birçok karîne bulunmaktadır.¹⁰ Kelamın anlaşılmasında sadece i'rab üzerine kurulu olan sistemin yeterli olmayacağı, i'rab hareki görünmeyip takdiren i'rab edilenler ve mebni kelime-

⁴ Temmâm Hassân, *el-Beyân fi revâi 'i'l-Ḳur'ân* (Kahire: 'Alemlü'l-Kutub, 1413-1993), 7.

⁵ Hassân, *el-Beyân fi revâi 'i'l-Ḳur'ân*, 7.

⁶ Ziyâuddîn Kâliş, *el-Karâi'nu fi'ilmü'l-me'ânî*, (Şam: Cami'atu Dimeşk Külliyyetu'l-Âdâb, Doktora Tezi, 2011), 70.

⁷ Hassân, *el-Beyân fi revâi 'i'l-Ḳur'ân*, 7-8.

⁸ Yaşar Daşkıran, "Temmâm Hassân'ın Dil Anlayışı "Karineler Teorisi," Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 56/2 (2015), 156.

⁹ Abdu'l-Âli Hasan, "el-Karînetü'l-akli ve devruhâ fi'l-i'rab", *Havliyyetu'l-Munte'da* 38/1 (2019), 181.

¹⁰ Ahmed Muhammed Kadûr, *Mebâdiu'l-lisâniyyât* (Şam: Dâru'l-Fikr, 1996), 287-294.

lerin varlığı kelamın anlaşılması noktasında başka karînelere de ihtiyaç olduğunu göstermiş, bu ihtiyacı karşılayacak karînelerden birisi de mutâbakat olarak zikredilmiştir.

Mutâbakat birbiri ile ilintisi olan bazı cümle unsurlarının müzerkerlik-müenneslik, ifrad-cem', ta'rif-tenkîr veya i'rab bakımından uyum içerisinde kullanılmasıdır. Her dilin dil sistemini düzenleyen lafızlar arasındaki ilişkiyi ayarlayan ve kontrol altına alan birtakım kurallar silsilesi mevcuttur. Mutâbakat da Arap dilinin iltibastan kurtulması ve karışıklıktan emin olunması için kural olarak gözetilen vesilelerden birisi olarak kabul edilmektedir. Zira mutâbakat, kelimenin fâil veya mef'ûl oluşu gibi nahiv alanındaki birçok mesele açısından diğer ihtimalleri ortadan kaldırarak manayı sınırlandırmaktadır. O halde mutâbakatı dilin hataya düşmekten emin olunması için ortaya çıkan önemli bir karîne olarak görmek mümkündür.

Mutâbakat manada bir sınırlamaya giderek lafzî karışıklıktan kurtardığı gibi adet, nevi, i'rab ve tayin açısından bir sınırlama söz konusu olduğu için lafızlar arasındaki karışıklığı da engellemektedir.¹¹ Mutâbakatın bir diğer önemi ise iki mutabık kelime arasındaki bağı güçlendirmesi ve terkinin çözülme ve zayıflıktan korunmasıdır. Mutâbakat sayesinde ilgili kelimeler tabiri caizse birbirine yapışmakta bu şekilde mananın daha kolay anlaşılması sağlanmaktadır. Mutâbakat olmadığında birbiri ile ilişkili olup benzer özellik göstermesi gereken kelimeler tek başına kalacaklar uygun bir mananın elde edilmesi zorlaşacaktır.¹² Bir kurala bağlı olmadan ilgili alakalardan birisinin veya birden fazlasının iptal edilmesi kelimadan murad edilen şeyin de ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Mutâbakat sayesinde okuyucu ve dinleyici terkinin doğru bir dilsel şekil üzerine ceyran ettiğini, dilsel parçalar arasında bir zıtlığın bulunmadığını hissedebilir. Bu şekilde bu dilsel parçalar sanki uyum ve dizilim açısından göze ve kulağa hitap eden bir manzumeye dönüşmektedir.¹³

Her ne kadar esas olan, müsnedün ileyh (özne) ve müsned (yüklem) arasındaki uyum ise de bu her zaman mümkün olmamaktadır. Zira mutâbakatın vacip ve caiz olduğu yerler vardır¹⁴ Dillerin sürekli yenilenen ve değişebilen bir yapıya sahip oluşu ekoller arasındaki görüş farklılıkları ve nahiv açısından bir maksada veya kurala binaen

¹¹ M. Selim İpek, "Arapça Cümlede Anlam Belirlemede Morfolojik Karîneler", The Journal of Academic Social Science Studies 15/89 (Bahar/2022), 92.

¹² Temmâm Hassân, el-Lugatu'l-Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ (Mağrib: Dârü's-Sekâfe, 1994), 213.

¹³ Muhammed Halid Bey - Abdulaziz Ahmed Ceffân, "Arıdu'l-mutâbakat beyne'l- mübte-dâ ve'l-haber ve delâletuhû fi'l-Kur'âni'l-Kerîm", Mecelletu Câmiati Tishreen, li'l-Buhûsi ve'd-Dırâsetu'l-İlmî 37/5 (2015), 286.

¹⁴ Fatıma Abdurrahim Mustafa Ahmed, Zâhiretu'l-mutâbakat fi'n-nahvi ve sarfiha (Sudan: Câmiatu Sudan li'l-'Ulûm ve Teknolojia, Külliyyetu Terbiye, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 28.

birçok mesele itibara alındığında bazen bu mutâbakattan dönüldüğünü ilgili kelimeler arasındaki lafzî irtibatın ortadan kalktığını görmekteyiz. Zira alimler dilin kurallarını Arapların konuşmalarından ve kelimelerinden çıkarmışlar fakat bu kurallar her zaman genel geçer kurallar olmamış birtakım istisnaları olmuştur. Hem genel geçer kuralları hem de istisnalarını ele alacağımız bu çalışmada müsnedün ileyh ve müsned arasındaki mutâbakatı ve udûl olarak isimlendirilen, uyum olması gereken cümle öğeleri arasındaki uyumsuzluğu, mutâbakatın hangi durumlarda ortadan kalktığını detaylı bir şekilde işleyerek konuyu bütün yönleriyle ortaya koymayı amaçlamaktayız.

1. Lafzî Mutâbakat

“t-b-k” kökünden mastar olarak kullanılan mutâbakât kelimesi, iki şey arasındaki muvâfakat, birlik ve uyumu ifade eder. İki şey birbirine eşit olup birleştiğinde “طابق” denir.¹⁵ Alimler arasında çokça kullanılan bir kavram olmasına rağmen mutâbakat kavramının terim anlamı açısından özel bir tanımlama yapılmamıştır. Fakat kelimenin istilâh manasını alimlerin kavramı kullanmalarından çıkarabilmekteyiz.¹⁶ Sîbeveyhi (öl. 180/796) “*Bil ki! Mübtedânın üzerine inşa edileceği şeyin (haberinin) onun aynısı olması gerekir.*” demektedir.¹⁷ Başka bir yerde de “*Bil ki! Bir şey başka bir şeye onun benzeri olduğu için muvafakat eder. Benzemediğinde ise onun misli olmadığı için ona muhalefet eder*” demiştir.¹⁸ Sîbeveyhi bu açıklamalarla cümle unsurlarındaki mutâbakat ve udûle işaret etmektedir. İbn Hâcib (öl. 646/1249) bizzat kavramın kendisini kullanmıştır. Övme ve yerme fiillerini anlatırken fiillerden sonra gelen fâil ve mahsûsun bi'l-medh arasında uyum olması gerektiğini “mutâbakat” lafzını kullanarak ifade etmiştir.¹⁹ Cümle unsurları arasındaki mutâbakat için bazen de “muvâfakat” terimi kullanılmıştır. Zemahşerî (öl. 538/1144) sıfatın mevsufuna i'rab, ifrâd, tesniye, cem', ta'yîn, nev', adet, tezkîr ve te'nîs açısından uyması gerektiğini “muvafakat” terimi ile anlatmıştır.²⁰ Kanaatimizce mutâbakat terimi kelimenin lûgat anlamı gözetilerek kullanılmıştır. Mutâbakat için klasik eserlerde açık bir tanım bulunmamakla beraber modern dönemde yazılan eserler mutâbakatı “birbiri ile ilintisi olan bazı cümle unsurlarının müzekerlik-müenneslik, ifrad-cem',

¹⁵ Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab (Beyrût: Dâru Sâdr, ts.), “t-b-k”, 10/209-213.

¹⁶ Firâs İsâm Şihâb es-Samerrâî, el-Mutâbakâtü fi'n-nahvî'l-Arabî, ve tatbîkühâ fi'l-Kur'ân'îl-Kerîm (Irak: Camiatu Basra, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 13.

¹⁷ Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, el-Kitâb, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1408/1988), 2/127.

¹⁸ Sîbeveyhi, el-Kitâb, 2/128.

¹⁹ Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye fi 'ilmi'n-nahv, thk. Salih Abdü'l-Azîm eş-Şair (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1923), 50.

²⁰ Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, el-Enmûzecu fi'n-nahv, thk. Sâmi b. Hamed el-Mensûr (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1999), 20.

ta'rîf-tenkîr ve i'rab bakımından uyumu" olarak tanımlamaktadırlar.²¹

Mutâbakat olgusu gramerin ayrılmaz bir parçası olup kitabet ve kıraat alanlarında dili hatadan koruyan önemli bir unsurdur. Mübte-dâ, haber, fâil, hal ve tabiler gibi birçok konuda nahiv açısından manayı sınırlaması sebebiyle yanlış anlaşılmayı engelleme vasıtalarından birisi olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında mutâbakatın varlık sebebi karışıklıktan emin olmak, iltibâstan kurtulmaktır.²² Örneğin "ضرب بُسْرَى موسى" denildiğinde fiilin müzekker kullanılması fâilin müzekker olduğuna delalet eder. Bu da fâilin fiilden hemen sonra gelen "بُسْرَى" kelimesi değil de "موسى" olduğuna işaret etmektedir. Yine "جائتُ سعاد" gibi bir cümlede fiilin müennes kullanılmış olması "سعاد" kelimesinin bir kadın adı olduğuna delalet etmektedir. Bu ismin bir kadın için kullanıldığını bilmeyen okuyucu fiil yardımıyla kelimenin müennes olduğuna hükmedecektir.²³ Yine سلمتُ على إخوة الرُّجُلِ الكرماء "Adamın cömert kardeşlerine selam verdim" cümlesinde الكرماء kelimesinin çoğul kullanılması araya kelime girmiş olmasına rağmen إخوة kelimesinin sıfatı olduğu izlenimi vermektedir. Böyle olmasa marifeden sonra gelen marifenin sıfat olması sebebiyle الكرماء kelimesinin الرجل kelimesinin sıfatı olduğu zannedilecektir.²⁴

Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mutâbakatın bulunduğu cümlede kastedilen rahatlıkla anlaşılabilen ve uyum cümleye görsel bir güzellik de kazandırmaktadır. Mutâbakatın olmayışı kelimeler arasındaki bağı ortadan kaldırıp kastedilen mananın izalesine sebep olacaktır.²⁵ Mutâbakatın bozulduğu yerlerde terkipte bulunan kelimeler manayı olumsuz yönde etkileyecek şekilde birbirleri ile olan bağlantısını kaybedecektir. "الرُّجُلُ الصَّالِحُونَ يُقَدَّرُونَ" / *Salih kimseler takdir edilir.* cümlesi mutâbakat açısından bir bozukluğun olmadığı tam bir cümledir. Bu cümleden bir mutâbakatın eksilmesi terkipte bozacak, cümlenin anlaşılmaz hale gelmesine sebep olacaktır.²⁶

İsmin halleri ref, nasb, cer, tezkîr, te'nîs, ta'rîf, tenkîr, ifrâd, tesniye ve cem' olmak üzere on tanedir. Mutâbakat bu on yerde aranır.²⁷ Fakat bir isim aynı anda hem marife hem nekre, hem müzekker hem müennes olamayacağı için bu uyumları i'rab, ta'yîn, nev' ve adet olmak üzere dört ana gurupta toplamak mümkündür. Bu mutâbakatlardan ta'yîn sadece isimlere özgü iken geriye kalanlar

²¹ Emîl Bedî' Yakup, *Mevsûatu'n-nahv ve's-sarf ve'l-i'rab* (Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Malayîn, 2005), 255.

²² Yusuf Muhammed el-'Anzî - Râid Sa'd eş-Şelâhî, "el-U'dûl 'ani'l-mutâbakat fi'l-cümleti'l-'Arabiyye," *el-'Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye* 41/2 (2014), 563.

²³ Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 120

²⁴ Kâliş, *el-Karâin fi-'ilmi'l-meânî*, 121.

²⁵ Hassân, *el-Lugatu'l-'Arabiyye ma'nâhâ ve mebnâhâ*, 213.

²⁶ Kadûr, *Mebâdiu'l-lisâniyyât*, 289.

²⁷ Ebu'l-Bekât Abdurahman b. Muhammed Ebu sâid el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye*, thk. Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrût: el-Mecme'u'l-İlmî, ts.) 293.

hem isimlerde hem de fiillerde bulunur. Cümle unsurları arasındaki mutâbakat bazen tam bazen kısmen meydana gelmekle beraber dört ana başlık altında zikredilen mutâbakat şöyledir:

1.1.İ'rab Açısından Mutâbakat

İ'rab, kelimenin başına gelen birtakım amillerin etkisiyle yeni bir mana ortaya çıkarmak için kelime sonlarında değişiklik yapmaktan ibarettir. Kelime sonundaki ses değişikliği bazen hareketler bazen de harfler üzerinde meydana gelir.²⁸ Damme, fetha, kesre ve sükun asli i'rab alemleri iken vâv, yâ ve elif harfi fer'î i'rab alemleridir. İsimler i'rab açısından ref, nasb ve cer halinde bulunur. Fiiller ise ref, nasb ve cezm halinde bulunurlar. Örneğin *فِي مَقْعَدٍ وَنَهْرٍ، فِي مَقْعَدٍ* *Takvâ sahipleri cennetlerde ve ırmakların kenarlarında, güçlü ve Yüce Allah'ın huzurunda hak meclisindedirler.*²⁹ âyetinde “نَهْرٍ” kelimesi, “جَنَّاتٍ” kelimesi üzerine atfedilmiş “جَنَّاتٍ” kelimesi cer halinde olduğu için “نَهْرٍ” kelimesi de cer halinde okunmuştur. Yine âyetin devamında “مَلِكٍ” kelimesi “مُقْتَدِرٍ” kelimesinin sıfatı olarak kullanıldığı için mevsuf olan “مَلِكٍ” kelimesinin i'rabına uygun bir şekilde “مُقْتَدِرٍ” kelimesi de cer halinde okunmuştur.

1.2.Ta'yîn (ta'rîf-tenkîr) Açısından Mutâbakat

Lafızların marifelik-nekrelik açısından birbirlerine muvafakat etmesidir. Marife, muayyen/belirli şeyler için kullanılan lafızdır.³⁰ Kendi cinsinden başka bir şeye has olmayan lafza delalet edip onu diğerlerinden ayırır. Nekre ise kendi cinsi içerisinde yaygın olarak kullanılan,³¹ cinsinden birçok benzeri olan lafızdır.³² Nekre kelimeler harfi ta'rîf denilen “ال” takısı kullanılmak suretiyle marifeye çevrilmiş olur. Zira asıl olan bir kelimenin nekre oluşudur. Marifelik-nekrelik açısından mutâbakat sadece isimlerde olmaktadır.³³ Örneğin *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* *Bize doğru yolu göster.*³⁴ âyetinde “الصِّرَاطَ” kelimesi mevsuf, “المُسْتَقِيمَ” kelimesi sıfat konumundadır. Sıfatla mevsuf arasındaki mutâbakat gereği her iki lafız da ma'rife kullanılmıştır. Ta'rîf mütekellimden ziyade muhatabın bilgisi ile alakalıdır. Mütekellim kendisinin bildiği fakat muhatabın bilmediği bir şeyi söyleyebilir. Bu, ilgili lafız marife yapmaz *فِي الدَّارِ رَجُلٌ* diyen bir mütekellim için adamın kim olduğu biliniyor olsa

²⁸ Celaleddin 'Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, thk. 'Abdu'l-Âli Sâlim Mükerrrem (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1985), 1/188-189.

²⁹ el-Kamer 54/55.

³⁰ Fâdil Sâlih es-Samerrâî, *Me'ani'n-nahv* (Ammân: Dâru'l-Fikr, 2000), 1/41.

³¹ Muhammed İbrahim Ubâde, *Mu'cemu mustalahati'n-nahvi ve's-sarf* (Kahire, Mektebetu'l-Âdab, 1923), 285.

³² Renda Muhammed Hamûde, *et-Mutâbakatu'n-nahvi fi Sahîhi Buhârî* (Gazze: Camiatu'l-İslâmiyye 'îmâdetu Dirâsetu'l-Ulyâ, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 6.

³³ Belkâdî Muhammed, *et-Tenâsuku'l-lugavî fi'l-cümleti'l-'Arabî beyne'l-kaide ve'n-nâs* (Ceza-yir: Câmîatu Ebî Bekr Belkaid, Doktora Tezi, 2019), 39.

³⁴ el-Fâtîha 1/6.

da muhatabın bir bilgisi olmadığı için lafız marife değildir. Zira kelamda asıl olan mananın muhataba aktarılmasıdır.

1.3. Adet (Sayı) Açısından Mutâbakat

Arapça lafızlar sayı açısından tekil, ikil ve çoğul olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Müfret tek bir şeye delalet eden lafızdır. Tesniye tekil lafzın sonuna “ان” veya yerine göre “ين” eklenmesi suretiyle iki şeye delalet eden kelimedir. Çoğul ise akıl sahibi erkek bayan veya gayri akıl olup üç veya daha fazla varlığa delalet eden lafızdır. Adet açısından mutâbakat birbiri ile ilintisi olan cümle unsurlarının tekil ikil veya çoğul olmak açısından bir uyuma sahip olmalıdır. Örneğin *Muhammed Allah'ın elçisidir.*³⁵ âyetinde “محمد” kelimesi mübtedâ, “رَسُولُ” kelimesi haber konumundadır. Mübtedâ haber arasındaki mutâbakat gereği her iki lafız da müfret kullanılmıştır. 1,4.

1.4. Nevi (Tezkîr-Te'nîs) Açısından Mutâbakat

Birbiri ile ilintisi olan lafızların müzekkerlik-müenneslik açısından mutâbakatıdır. Müzekker eril varlıklara ya da eril olarak kabul edilen varlıklara delalet eden kelimedir. Müennes ise dişi varlıklara ya da dişi kabul edilen varlıklara delalet eden lafızdır. Arapça da lafızlar ya müzekker ya da müennes olarak kullanılır. Bazı lafızlar vardır ki gerçekte müennes olmalarına rağmen kendisine müennes muamelesi yapılmaktadır. Bu yüzden hem müzekker lafızlar hem de müennes lafızlar hakîki ve mecâzi olmak üzere iki kısımdır.³⁶ *وَاللَّهُ يَشْهَدُ أَنَّهُمْ لَكَادِبُونَ* Allah şahittir ki onlar düpedüz yalancılardır.³⁷ âyetinde “هم” zamiri “ان” nin ismi olarak kullanılmıştır. “ان” nin ismi ile haberi arasındaki tezkîr - te'nîs uyumundan dolayı hem isim hem de haber müzekker olarak kullanılmıştır.

Mutâbakat terkinin parçaları arasındaki bağı güçlendiren lafzî bir karînedir.³⁸ Bu uyum umde olarak isimlendirilen müsnedün ileyh (özne) ve müsned (yüklem) arasında olduğu gibi kayd olarak isimlendirilen hal, zî'l-hal, tabi, metbu, zamir ile zamirin mercî'i gibi cümle unsurları arasında da olmaktadır. Müsnedün ileyh ve müsned cihetinden bakıldığında uyum mübtedâ ile haber, inne ve benzerlerinin isimleri ile haberleri, kane ve benzerlerinin isimleri ile haberleri, zanne ve benzerlerinin birinci mef'ûlleri ile ikinci mef'ûlleri, fiille fâil veya nai-bi fâil arasında olmaktadır. Cümle sınırlayıcılar (Kayd/tekmile) cihetinden bakıldığında ise hal ile zî'l-hal arasında, tabiler ile matbu arasında bir mutâbakat olduğu görülmektedir. Bunların dışında zamir

³⁵ el-Fetih 48/29.

³⁶ Hamûde, *et-Mutâbakatu'n-nahvî fi Sahîhi Buhârî*, 10.

³⁷ el-Haşr 59/11.

³⁸ Kadûr, *Mebâdiu'l-lisâniyyât*, 287.

ile merci'i arasında da bir mutâbakat bulunur.³⁹ Cümle unsurlarından bir kısmı ilintili olduğu lafızla tam bir mutâbakata sahipken bazıları kısmî bir mütabakata sahiptir.⁴⁰ Örneğin tabilerden sıfat ile mevsuf arasında ve sıfata benzerlik gösteren⁴¹ atf-ı beyân ile metbusu arasında da tam bir uyum,⁴² hal ile zi'l-hal, zamir ile zamirin merci'i arasında ise sadece sayı ve cinsiyet uyumu vardır.⁴³ Umde olarak isimlendirilen cümle öğeleri arasındaki mutabâkat şu şekildedir:

Fiil cümlesinde umde görevi üstlenen öğeler fiil ve fâildir. Fiil cümlesinde umde görevi üstlenen bu iki öğeden fiil mûsned, (yüklem) fâil ise mûsnedün ileyhtir (özne). Fiil meçhule çevrildiğinde umde fiil ve naib-i fâilden oluşur. İsim cümlesinde ise mübtedâ ve haberdir.⁴⁴ Bu cümle türünde ise mübtedâ mûsnedün ileyh (özne) haber ise mûsneddir (yüklem). İsim cümlesinin başına inne ve benzerleri, kane ve benzerleri vs. gelse de bu kelimeler mübtedâ ve haberin başına geldiği için bu kelimelerin isimleri yine mûsnedün ileyh, haberleri mûsneddir. İne ve benzerleri ile kane ve benzerlerinin isimleri ve haberleri, zanne ve benzerlerinin birinci mef'ûlleri ve ikinci mef'ûlleri arasındaki uyum mübtedâ ve haber arasındaki uyum ile aynı olduğu için bunları ayrı ayrı zikretmektense mesele mübtedâ ve haber arasındaki ilişki üzerinden ele alınacaktır. Mübtedâ ve haber arasındaki mutâbakat cins ve sayı uyumudur.⁴⁵ Bazı istisnaları hariç aralarında ta'yin açısından bir benzerlik yoktur. Mübtedâda asıl olan marife haberde asıl olan nekre olmaktır.⁴⁶ Sîbeveyhi bir nekre ile bir marife lafız bir araya geldiğinde marife ile başlanması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁷ Aralarında i'rab açısından bir mutâbakat varmış gibi görünse de bu mübtedânın manevi amil olan ibtidâ yoluyla ref olması,⁴⁸ haberin ise mübtedâ tarafından ref haline çevrilmesi ile gerçekleşmiş olup bir mutâbakattan ziyade öğelerin kendileri ile ilgili kullanımdan kaynaklanan bir benzerlik söz konusudur. *ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا* *Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir.*⁴⁹ âyetinde mübtedâ ile haber arasında hem cinsiyet hem de sayı açısından bir uyum söz konusudur.

³⁹ Halid Bey - Ceffân, *Arıdu'l-mutâbakat*, 285.

⁴⁰ Belkâdî, *et-Tenâsuku'l-lugavî*, 40

⁴¹ Enbârî, *Esrâru'l- Arabiyye*, 296.

⁴² İbnü's-Serrâc Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-naḥv*, thk. Abdül-Hüseyn el-Fetelî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 1/432.

⁴³ Halid Bey - Ceffân, *Arıdu'l-mutâbakat*, 285.

⁴⁴ Şeyh Emîn el-Bekrî, *el-Belâgatü'l- Arabiyye fi sevhâ'l-cedîd 'ilmu'l-meânî* (Beyrut: Dârü'l-İlmî li'l-Melayîn, 1999), 116.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî el-İskenderî ed-Demâmînî, *el-Menhelu's-sâfî fi şerhi'l-vâfî*, thk. Fahir Cebr Matar (Beyrût: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 1/250

⁴⁶ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-naḥv*, 3/95.

⁴⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/194.

⁴⁸ Bahâeddin İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akil*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle ve'n-Naşîrîn, 2010), 1/194; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-naḥv*, 1/58.

⁴⁹ Â-i İmrân 3/14.

Umde dediğimiz cümle öğelerinden bir diğeri de fiil (yüklem) ve fâildir (özne). Fâil fiille birlikte bir bütündür.⁵⁰ Bu yüzden bir kelimenin bir parçasını öne almak nasıl mümkün değilse fâili fiilin önüne almak da mümkün değildir. Bu ikisi arasındaki uyum *خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ عَلَى سَمْعِهِمْ* Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.⁵¹ âyetinde olduğu gibi sadece cins açısından değildir. Fâilin sayısı değişse de fiil hep müfret gelir.⁵² البراغيث kullanımı olduğu gibi fiille fâil arasında sayı uyumu olduğunu caiz gören Ferra, Zemahşeri gibi alimler olsa da Sibeveyhi bu tür kullanımların az olduğunu dile getirmiş böyle bir kullanımın bulunduğu *لَا هَيْبَةَ قُلُوبِهِمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلَكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ* Kalpleri de oyuna dalmıştır da o zâlimler, fişiltıyla konuşarak bu da sizin gibi bir insandan başka bir mahlûk mu ki göz göre göre büyüye mi kapılacaksınız derler.⁵³ âyetinde geçen *الَّذِينَ* ismi mevsulünün fâil değil bedel olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴

2. Udûl ve Sebepleri

(a' - d - l) kökü denlik, bir şeyin başka bir şeye müsâvi olması anlamına gelmektedir. Udûl ise bir şeyden ayrılmak, yönünü değiştirmek gibi anlamlar ifade eder.⁵⁵ İstilahî olarak udûl aslî sigadan fer'i bir sigaya yönelmek, aslî manası baki kalmak şartıyla bir ismin bir halden başka bir hale çevrilmesidir. Udûl kavramı hazif- ziyade, takdîm-te'hîr- infisâl-ittisâl, mutâbakat gerektiren yerlerde mutâbakatın olmayışı gibi birçok durum için kullanılan bir ıstılahdır.⁵⁶ Lafzî mutâbakat açısından udûl ise kelamın parçaları arasında bulunması gereken tezkîr -te'nis-ifrad, cem', ta'rîf tenkîr ve i'rab gibi mutâbakatın birtakım sebeplerle ortadan kalkmasıdır. Udûl mananın fesada uğramasına cümle öğeleri arasındaki tertibin bozulmasına sebep olmaz. Zira bunlar kural dahilinde olup makamın veya siyakın gerektirdiği birtakım sebeplerle olmaktadır.⁵⁷ Müsned ve müsnedün ileyh arasındaki udûl mübtedâ-haber ve fiil-fâil arasında meydana gelmektedir.

2.1. Mübtedâ ve Haber Arasındaki Udûl

Mübtedâ ve haber arasında bulunması gereken mutâbakatın ortadan kalkması bazen söz diziminden bazen de kullanılan kelimenin kendisinden kaynaklanmaktadır. Mübtedâ ve haber arasında udûlün sebepleri

⁵⁰ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, 3/136.

⁵¹ el-Bakara 2/7.

⁵² İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaeddin Abdullah b. Yusuf en-Nahvî, *Evdâhu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti ibn Mâlik*, thk. Muhammed el-Bigâ'î (Beyrût: Dârûl-Fikr, ts.), 2/98.

⁵³ el-Enbiyâ 2173.

⁵⁴ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 1/275.

⁵⁵ İbn Manzûr, (a' - d - l) 11/430-437

⁵⁶ Ahmed, Muhammed Beşîr Münîr, *el-Udûl an 'Asli'l-mutâbakati fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İslamabad: Câmiatu İslâmiyyetu'l-Alemiyye, Külliyyetu'l-Lugati'l-Arâbiyye, Doktora Tezi, 2000), 12.

⁵⁷ 'Anzî, - Şelâhî, *el-U'dûl 'ani'l-mutâbaka fi'l-cümleti'l-Arabiyye*, 564.

kısaca şöyledir;

2.1.1. Haberin Câmîd Bir Lafız Olması

Mübtedâ ve haber arasındaki mutâbakatta genel anlamda haberin müştak⁵⁸ bir kelime olma şartı bulunmaktadır.⁵⁹ رَيْنَبُ إِنْسَانٍ örneğinde olduğu gibi haber olan lafız müştak olmadığı için bir uyumdan bahsedilemez. Haber camîd bir kelime olup taksim ve neviye delalet ettiğinde yine cins ve sayı uyumu ortadan kalkabilmektedir. Bu kullanımda mübtedâ ve haberden her birisinin diğer lafızı kapsayacak şekilde kullanılması gerekir.⁶⁰ الْجُمْلَةُ نَوْعَانِ örneğinde haber camîd bir kelime olup neviye delalet etmekte, mübtedâ da türleri olan bir lafız olduğu için haberde geçen ifadeyi kapsamaktadır. Dolayısıyla mübtedâ ve haberden her birisi diğerini içine alacak şekilde kullanılmıştır.

2.1.2. Teşbîh veya Mübâlağa Kastedilmesi

Mübtedânın gerçek anlamda fertleri müteaddid olup (cemi bir lafız) teşbih, mübalağa veya başka maksatlarla müfret makamına kaim olması ile de aradaki tezkîr te'nis uyumu ortadan kalkabilmektedir. هُمْ يَدٌ وَاحِدَةٌ / Onlar tek bir el gibidir.” örneğinde mübtedâ fertleri müteaddid bir kelime olup bir teşbih söz konusu olduğu için mutâbakattan udûl söz konusudur. Yine teşbih ve mübalağa kastıyla mübtedâ fertleri müteaddid bir kelime olmadığında da udûl meydana gelebilmektedir. التَّجْرِبَةُ مُعَلِّمٌ نَافِعٌ “Tecrübe, faydalı bir öğretmendir.” örneğinde olduğu gibi bir teşbih söz konusu olup mübtedâ ve haber arasında tezkîr te'nis açısından bir uyum bulunmamaktadır.⁶¹ أَنْتُمْ رَجُلٌ وَاحِدٌ “Sizler tek bir adam gibisiniz.” Örneğinde de mübtedâ çoğul olmasına rağmen haber tekil kullanılmıştır. Haber camîd bir kelime olup söz dizimi teşbih oluşturma maksadıyla yapılmıştır. Hem haberin camîd bir lafız olması hem de bir teşbih manasının kastedilmesi haberin tekil kullanılmasını mümkün kılmıştır.

2.1.3. Haberin Sebebî Haber Olarak Kullanılması

Mübtedâ ve haber arasında udûle sebep olan bir başka mesele haberin sebebî haber olarak kullanılmasıdır. Haberde bildirilen hüküm açısından haber; hakîki ve sebebî olmak üzere iki çeşittir. Hakîki haberde hüküm tamamen mübtedâ ile ilgilidir. عَلِيٌّ كَرِيمٌ “Ali cömerttir” denildiğinde “cömertlik” hükmü “Ali” ile ilgili olup hüküm mübtedâ üzerinde câridir. Sebebî haberde ise haberde bildirilen hüküm mübtedâ ile ilgili olmayıp mübtedâyı ilintisi bulunan başka bir var-

⁵⁸ Arapça'da vasıf ifade eden isimler, sıfat-fiiller (ism-i fail, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, mübalağalı ism-i fail), ismi mensub ve ism-i müste'ardır.

⁵⁹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi* (Mısır: Daru'l-Ma'arif, 2010), 1/457.

⁶⁰ İbrahim İbrahim Berekât, *en-Nahvu'l-Arabî* (Mısır: Dâru'n-Neşr li Câmîati Mısır, 2007), 1/107

⁶¹ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1/459.

lıkla alakalıdır.⁶² Örneğin مَرِيَمَ كَرِيمَ أَبُوهَا “Meryemin babası cömerttir.” cümlesinde “مَرِيَمَ” mübtedâ “كَرِيمَ” kelimesi ise haberdir. Haberde bildirilen “cömertlik” vasfı Meryem’in değil Meryem’in babasına aittir. Haberde bildirilen hüküm mübtedâ üzerine câri olmayıp mübtedânın ilintisi bulunan bir varlıkla alakalıdır. Dolayısıyla bu cümledeki haber sebebidir. Haberin bu örnekte olduğu gibi sebebidir haber olarak kullanılması durumunda cinsiyet ve sayı uyumu ortadan kalkar. Bu cümlede mübtedâ ile haber arasındaki cinsiyet ve sayı uyumu “أب” kelimesine birleşen zamirle sağlanmaktadır.⁶³

2.1.4. Mübtedânın Vasıf İfade Eden Bir Kelime Olup Fâil Alması

Mübtedâ iki çeşittir. Bunlardan birincisi haberi olan mübtedâ diğeri ise haberi olmayıp habere ihtiyaç bırakmayan bir merfusu olan mübtedâdır. Mübtedâ ismi fâil, ismi meful gibi vasıf ifade eden bir kelime olduğunda bu tür kelimeler fiilden türemiş oldukları için fiil gibi amel edip fâil alırlar. Böyle olduğunda vasıf ifade eden mübtedânın habere ihtiyaç hissettirmeyecek şekilde bir merfusu (fâili) olmaktadır. Mübtedânın fail alabilmesi için hem bir vasıf ifade etmesi hem de kendisinden önce istifhâm veya nefiy geçmesi gerekir. Mübtedâ bu özelliklere sahip olduğunda açıktan fail alır. Aldığı fâil de “fâil sedde mesedde’l-haber” (haberini yerini tutan/geçen fâil) olarak isimlendirilir. Örneğin أَقَاتِمُ عَلِيَّ “Ali ayakta mı?” denildiğinde “قَاتِمُ” kelimesi fiilden türeyen bir isim olduğu için fiil gibi amel etmiş “عَلِيَّ” kelimesini fâil olarak almıştır. Bu kullanımda “عَلِيَّ” kelimesi haberini yerini almış fâildir. (fâil sedde mesedde’l-haber) Bu tür bir kullanımda mübtedâ ile haber arasındaki uyum ortadan kalkabilmektedir. Örneğin أَقَاتِمُ أَخَوَاكُ “İki kardeşin ayakta mı?” denildiğinde mübtedâ olan قَاتِمُ kelimesi tekil iken haberini yerini alan “أَخَوَاكُ” kelimesi ikil getirilmiştir. İsmi fâil ve ismi meful gibi kelimeler mana yönüyle fiil, ismin alametlerini kabul ettikleri için de isim statüsünde olmalarından dolayı bu tür kelimeler lafzına itibarla isim, manasına itibarla fiil gibi amel edebilmektedirler. أَقَاتِمُ أَخَوَاكُ denildiğinde قَاتِمُ lafzı amel edip أَخَوَاكُ kelimesini kendisine fâil yapmaktadır. Fakat her ikisi de isim olduğu için أَخَوَاكُ kelimesi fâil olup sedde mesedde’l-haber, قَاتِمُ lafzı ise mübtedâdır. Nasıl ki fiille fâil arasında sayı açısından bir uyum yoksa aynı şekilde mübtedâ habere ihtiyaç hissettirmeyen bir fâil aldığı için mübtedâ ile haber arasında da sayı uyumu ortadan kalkmaktadır. İrab yaparken “أَخَوَاكُ” kelimesinin fâil sedde mesedde’l-haber olduğu vurgulanmalıdır. Zira kelime aynı zamanda isimdir.

خَلِيئِي مَا وَافٍ بِعَهْدِي أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَكُونُوا لِي عَلَى مَنْ
أَقَاتِمُ

⁶² Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/457.

⁶³ Berekât, *en-Nahvu’l-Arabî*, 1/110.

*Ey iki arkadaşım! Bozduğum kimseye karşı benimle birlikte olmadığınızda sözünüzde durmuş olmadınız*⁶⁴ (Tavîl) yukarıdaki beyitte de “واف” kelimesi mübtedâ olup yapısal olarak ismi fâil olması onu amel açısından fiile benzettiği için “أنتما” zamirini fâil olarak almıştır. Fiil ve fâilde olduğu gibi aralarındaki sayı uyumu bu şekilde ortadan kalmıştır. “أنتما” zamiri fâil sedde mesedde’l-haber konumundadır.

2.1.5. Haberin Müzekker ve Müennes Kullanımı Eşit Olan Bir Kelime Olması

Udûle sebep olan bir diğer durum ise haberin vasıf ifade edip müzekker ve müennes kullanımı eşit olan bir kelime oluşudur.⁶⁵ Kıyasî mübalağa vezinlerinin müennes formları bulunmamaktadır. Dilcilerin çoğuna göre mübalağa için kullanılan kelimeler ta-i te’nis kabul etmez. Böyle bir kullanım olsa da bu te’nis ifade ediyor olmakla beraber aslında mübalağa içindir. Bu şekilde kullanılan dört meşhur vezin vardır.⁶⁶ Bunlardan birincisi; فاعل manasına kullanılan فَعُول veznidir. Bu vezin “sabreden adam” denilebileceği gibi إِمْرَأَةٌ صَبُورٌ da denilir. Bu vezin مَفْعُول manasına kullanıldığında ise kendisine ta-i te’nis birleşmesi caizdir. Bu vezinlerden ikincisi; مَفْعَال vezni, üçüncüsü; مَفْعَل dördüncüsü; ise مَفْعِيل veznidir.

Bu vezinlerin haricinde bir de مَفْعُول manasına kullanılma şartı ile فَعِيل vezni bulunmaktadır. Sibeveyhi el-Kitap’da مفعول manasına olması şartıyla فاعيل vezninin müzekker ve müennesinin ortak olduğunu ifade etmektedir. Fakat bu veznin ta-i te’nis almadan kullanılabilmesi için mana ile vasıflanan kişi hususunda karışıklıktan emin olunması gerekir. اُجِلَّتِ الْمُسَادِمَةُ عَنْ قَتَاةٍ “Öldürülen genç kız ve yaralanan genç kız arasında sözlü bir tartışma meydana gelmişti.” cümlesinde her iki taraf da müennes olup bir karışıklık olmayacağı için “جريح” kelimesine ta-i te’nis birleştirilmemiştir.

Yukarıda saydığımız sigalar erkek ve kadın için kullanımı eşit olsa da bu sigaların her birisinde karışıklıktan emin olma şartı bulunmaktadır. “Çok sabırlı birisini gördüm” denildiğinde mevsuf ifade edilmemiş olduğu için bir erkekten bahsediliyorsa رَأَيْتُ صَبُورًا bir kadından bahsediliyorsa رَأَيْتُ صَبُورَةً şeklinde oluşturulmalıdır. Bu kullanım dışında bu tür kelimelere getirilecek ta-i te’nis bir işin gelecekte olacağına delalet eder. شَاءَ ذَبِيحٌ denildiğinde hayvan kurban edilmiş oluyorken هَذِهِ ذَبِيحَةٌ فُلَانٍ denildiğinde hayvanın daha canlı olduğu ve ileride kurban edileceği anlaşılır.⁶⁷

⁶⁴ Muhibbî, *Hulasatul eser fi ayyani’l-karni’l-hâdi ‘aşer* (Mısır: Matba’atu Vehbî, 1284), 2/65.

⁶⁵ Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/457.

⁶⁶ Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/593.

⁶⁷ Hasan, *en-Nahvu’l-vâfi*, 1/593-597.

Sadece kadınlara has olan durumlarda da kelime müzekker kullanılır. “حَامِلٌ – حَائِضٌ – مَلِيْنٌ – مُشْنِنٌ – مُرْضِعٌ / Hamile- hayızlı- süt emziren-sütten kesilmiş” gibi kelimeler sadece kadınlara has olup bu kelimeler müennes bir varlıkla beraber ta-i te’nis bitiştirilmeden müzekker kullanılırlar. Örneğin امرأة حائض denir. Ta-i te’nis bitiştirilmez. Yukarıda olduğu gibi hayız hali henüz gerçekleşmemiş ve yakın zamanda olacak bir durum için ise امرأة حائضة denilmesi güzel olur.⁶⁸

2.1.6. Haberin İsmi Tafdil Olarak Kullanılması

Mübtedâ ve haber arasında udûle sebep olan bir başka mesele haberin ismi tafdil olarak kullanılmasıdır. Zira ismi tafdil mutasarrıf olmayan fiillere benzemektedir.⁶⁹ İsmi tafdil izafetli veya izafetsiz kullanılmaktadır. İzafetli olduğunda marife veya nekreye muzaf oluyorken izafetsiz kullanıldığında kendisi marife veya nekre getirilir. İsmi tafdil olan kelime haber olarak kullanılıp izafet halinde nekreye muzaf olduğunda veya izafet hali olmayıp kendisi ال den soyutlandığında min-i tafdiliyye ile birlikte tek bir kelime gibi işlem görerek mübtedâ sayı ve nevi açısından değişse de haberin müfret müzekker kullanılması gerekmektedir.⁷⁰ Süyûtî (öl. 911/1505) “أَفْعَلٌ” ve “مِنْ” birlikte من أَفْعَلٌ şeklinde kullanıldığında müfret müzekker gelmek zordadır demektedir.⁷¹ Hal böyle olunca mübtedâ ve haber arasındaki sayı ve cins uyumu ortadan kalkar. وَالْفَيْتَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ “Fitne/şirk, öldürmekten daha beterdir.”⁷² âyetinde الْفَيْتَةُ lafzı mübtedâ olup tekil müennes olmasına rağmen haber olan أَكْبَرُ lafzı hem izafetten hem de harfi tariften soyutlandığı için müfret müzekker gelmiştir. İsmi tafdil nekreye muzaf olduğunda da durum aynıdır. المحمدون أفضل رجال örneğinde haber olan أفضل izafet halindedir. Ancak nekre isme muzaf olduğu için mübtedâ çoğul olsa da haber tekil müzekker getirilmiştir.

2.1.7. Muzafın Muzafun İleyhten Müenneslik Kazanması

Muzaf hazfedildiği takdirde anlamın değişmemesi ve muzaf olan kelimenin muzafun ileyhin tamamı veya bir parçası olması şartıyla muzaf kendisinden sonra gelen lafızdan müenneslik veya müzekkerlik kapabilmektedir.⁷³ Bu tür kelimeler hükmî müennes olarak isimlendirilir.⁷⁴ Bu tür kullanımlarda da mübtedâ ve haber arasındaki cins uyumu ortadan kalkar. كل نفس ذائقة الموت “Her nefis ölümü tadacak-

⁶⁸ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1/593-597.

⁶⁹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, 8/138.

⁷⁰ Berekât, *en-Nahvu'l-Arabî*, 1/108; Hüseyin Abbas er-Rafâya, *Zâhiretu'l-udûl ani'l-mutâbakat fi'l-Arâbiyye* (Ürdün: Camiatu Mustah, Doktora Tezi, 2003), 102-103.

⁷¹ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahv*, 3/140.

⁷² el-Bakara 2/217.

⁷³ Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu't-teshîl li-lbni Mâlik*, thk. Muhammed Bedevî Mahtun (Cize: Hicr, 1990), 3/237; Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 1/459.

⁷⁴ Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 4/589.

tur.⁷⁵ âyetinde haber müennes olmasına rağmen mübtedâ olan “كل” kelimesi müzekker olarak gelmiştir. Cerîr’in (öl. 110/728) Hişam b. Abdil Melik’in (öl. 125/743) cömertliğini överken dile getirdiği beyitte de yine بعض kelimesi kendisinden sonraki müennes kelimedenden te’nis kazanmıştır.

إِذَا بَعْضُ السِّنِينَ تَعَرَّفْنَا
كَفَى الْأَيْتَامَ فَقْدَ
أَبِي الْيَتِيمِ

Kurak yıllar kemiklerimizin üzerinde et bırakmadığında yetimlere babalarının yokluğu yeter.”⁷⁶ (Basît) Hişam b. Abdil Melik’in yetim çocukları kuraklık günlerinde koruyup kolladığından bahseden beyitte تَعَرَّفْنَا fiili müennes olmasına rağmen ilişkili olduğu lafız olan بَعْضُ müzekker olarak getirilmiştir.

2.1.8. Muzafun İleyhin Hazfedilip Muzafın Onun Yerine geçmesi

Muzafın hazfedilip muzafun ileyhin onun yerine geçmesi suretiyle de mübtedâ haber arasındaki uyum ortadan kalkabilmektedir. “Onlar Allah katında derece derecedirler. Allah onların yaptıklarını görmektedir.”⁷⁷ âyetinde geçen دَرَجَاتٌ lafzı aslında muzafun ileyh olup takdir; هُمْ مِثْلُ الدَّرَجَاتِ şeklindedir. Muzaf ve haber olan “مِثْلٌ” kelimesi hazfedilmiş, aslında muzafun ileyh olan “الدَّرَجَاتِ” kelimesi onun yerine kaim olmuştur.⁷⁸

2.1.9. Tağlîb

Tağlîb de mübtedâ ve haber arasındaki udûle sebep olabilmektedir. Tağlîb aralarında anlam yakınlığı veya uyuşma olmasından dolayı örfen galip olan lafzın seçilip diğerine tercih edilmesi, bu lafızların tek bir kelime ile ifade edilmesidir. Baba ve anne kelimeleri için “أَبَوَيْنِ” kelimesinin, Güneş ve Ay için “قَمَرَيْنِ” kelimesinin kullanılması gibi genelde ikil lafızlarla elde edilir.⁷⁹ Tağlîbin sebeplerinden birisi de müzekkerin müennes olana tercihidir.⁸⁰ Daha çok ilgili vasıf çoğunlukla erkeklere has olduğunda müennes lafız tağlîb ile ifade edilip müzekker bir lafız kullanılır. هي صديقي denilerek ifade edilen kullarımda mübtedâ ile haber arasındaki uyumsuzluğun sebebi tağlîbidir. Zira bir erkeğin arkadaşlığı daha çok bir erkekle olmaktadır. Bu yüzden tağlîb ifade etmek üzere haber müzekker kullanılmıştır. وَمَرْيَمَ ابْنَتَ

⁷⁵ el-Ankebût 29/57.

⁷⁶ Numan Muhammed Emin Tâhâ, *Dîvânü'l-Cerîr bi Şerhi Muhammed b. Habîb* (Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1986), 1/219.

⁷⁷ Âl-i İmrân 3/163.

⁷⁸ Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Ali Muhammed Muarrız (Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 1998), 6/30.

⁷⁹ Ebu'l-Beka Eyyüb b. Musâ el-Kefevî, *Külliyât*, thk. Adnan Derviş (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1998), 281.

⁸⁰ Y. Fatih Akbaş, *Arapça Belâgat Meânî- Beyân- Bedi* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2021), 122.

عَمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقْتَ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُنْتِ مِنَ الْقَائِمِينَ
 İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştun, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi.⁸¹ âyetinde de müennes lafızla bahsedilen Hz. Meryem الْقَائِمِينَ şeklindeki müzekker bir lafız içinde zikredilmiştir.

2.1.10. Lafzın Manaya Hamledilmesi

Mübtedâ ve haber arasındaki udûlün sebeplerinden birisi de lafzın manaya hamledilmiş olmasıdır. Bununla kastedilen mananın lafza tercih edilmesi kullanımın da buna yönelik olmasıdır. Arap kelimelerinde son derece yaygın olan bu kullanım müzekker olanın müennese, müennes olanın müzekkere hamledilmesi veya tekil mananın çoğul, çoğul mananın tekile hamledilmesi suretiyle olur. İbn. Cinnî (öl. 392/1002) manaya hamledilmenin Kur'ânda ve ister nazım ister mensur eser olsun Arapların kelimelerinde varid olduğunu ifade etmektedir. Kelimenin manaya hamledilmesi müzekkerin müennes lafız, müennesin müzekker lafız gibi düşünülme veya "bir" anlamının çoğulda, çoğulun "bir" anlamında tassavvur edilmesidir. ⁸²بَلِ الْإِنْسَانِ عَلَى نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ Hayır, aslında insan kendi aleyhine şahitlik yapacak.⁸³ âyetinde mübtedâ müzekker iken haber olan بصيرة kelimesi müennes kullanılmıştır. Alimlerin buradaki izahı âyette de kastedildiği üzere بصيرة kelimesinin müzekker olan باصر kelimesinin yerine kullanılmış olduğunu.⁸⁴ Burada lafız manaya tercih edilmek suretiyle bir kullanım olsa da kastedilen müzekker bir lafızdır. هَذَا خَصَمَانِ اِخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ. İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir.⁸⁵ âyetinde de haber ikil kullanılmışken manaya hamledilmek suretiyle sıfat olan اِخْتَصَمُوا fiiline cemaat vavı birleştirilerek kelime çoğul kullanılmıştır.

2.2. Fiille Fâil Arasındaki Udûl

Müsnedün ileyh müsned ve açısından meseleye bakıldığında mutâbakat olması gereken diğer cümle öğeleri fiil ile fâil ve naibu'l-fâildir. Bu ikisi arasındaki uyum sadece cins açılarından değildir. Fakat bu uyum müennes fâille beraber müzekker fiil kullanımı veya müzekker fiille beraber müennes fâil kullanımı yoluyla aslın dışına çıkabilmektedir. Alimler bu durumu manaya hamlederek, araya bir fasılanın girmesi veya fer' olanın aslına havale edilmesi yoluyla izah etmeye çalışmışlardır.

⁸¹ et-Tahrîm 66/12.

⁸² İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali Neccâr (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Mısri, 1952), 2/411

⁸³ el-Kıyâme 75/14.

⁸⁴ Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 19/99.

⁸⁵ el-Hac 22/19.

Fâil iki durumda fiil ile uyum içerisinde olmak zorundadır. Bunlardan birincisi; fâil gizli bir zamir olup hakîk bir müennese râci olmasıdır. Örneğin فاطمة حضرتت *“Fatıma geldi”* cümlesinde fiilin fâili gizli “هي” zamiridir. Bu zamir ise cümle başındaki Fatıma’ya râcidir. İkincisi; hakîki müennes ve zahir bir isim olan fâil ile fiilin arasına fasıla girmediğinde fiil ve fâilin cins açısından uyum içinde olması gerekir. Örneğin حضرتت فاطمة cümlesinde fâil hakîki müennes olup fiille fâil arasına bir fasıla girmediği için fâil müennes kullanılmıştır.⁸⁶ Bu ikisi zorunluluktur. Bazı alimler kabul etmese de fâil hakîki müennes olup fiille fâil arasına fasıla girdiğinde حضرتت القاضى اليوم امرأة örneğinde olduğu gibi fiilin müzekker gelmesi caizdir.⁸⁷ Bu kullanım hariçinde fiille fâil arasında udûle sebep olanlar şöyledir:

2.2.1. Fâilin Mecâzî Müennes Olması

Fâil mecâzî müennes olup fiille fâil arasına bir fasıla girse de girmese de tezkîri zorunlu kılacak bir durum olmadığında fiilden te’nis alametinin çıkarılması caizdir. Örneğin mecâzî müennes olan نعل kelimesi fâil olduğunda fiil، انقطع النعل şeklinde müzekker kullanılabileceği gibi انقطعت النعل şeklinde müenneste kullanılabilir. Bu örnekte fâil mecâzî müennes olup fiille fâil arasına bir fasıla girmemiştir. Lafızları aynı olan En’âm sûresi 157. âyet ile Arâf sûresi 85. âyette ise fâil yine mecâzî müennes kullanılmış olup araya fasıla girmiştir En’âm sûresi 157. âyet، فقد جاءكم بينة من ربكم *“İşte size rabbinizden apaçık bir delil geldi.”* şeklindedir. Arâf sûresi 85. âyet ise قد جاءتكم بينة *“İşte size rabbinizden apaçık bir delil geldi.”* şeklindedir. Her iki âyette de fâil mecâzî müennes “بينة” kelimesidir. Fiille fâil arasına fasıla olarak “كم” zamiri girmiş âyetlerin birisinde fiil müzekker diğerinde müennes okunmuştur.

Topluluk manası içeren lafızlar mecâzî müennes kabul edildiği için kendi lafzından tekili bulunmayan ismu’l-cem‘ (topluluk isimleri) ve aynı cinsten birçok varlığın ortak ismine delalet eden şibhu’l-cem‘ de böyledir.⁸⁸ كذبت قبلهم قوم نوح *“Bunlardan önce Nûh’un kavmi de (peygamberlerini) yalancılıkla itham etmişti.”*⁸⁹ âyetinde geçen “kavim” kelimesi topluluk ismi olması sebebiyle mecâzî müennes kabul edildiği için için te’nis caiz olmuş fiil müennes kullanılmıştır.⁹⁰ أورقت الشجر örneğinde de “شجر” kelimesi şibhu’l-cem‘ olup aynı türden birçok varlığın ortak adı olan cins bir isimdir. Bu yüzden أورقت الشجر şeklinde fiili müzekker okumak caiz olduğu gibi أورقت الشجر şeklinde müennes okumak da caizdir.

⁸⁶ İbn Hişam, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/108.

⁸⁷ İbn Hişam, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/113.

⁸⁸ İbn Hişam, *Evdahu’l-mesâlik*, 2/116.

⁸⁹ el-Kamer 54/9.

⁹⁰ Ali Abdullah Hüseyin el-Anbekî, *el-Hamlu ala’l-ma’na fi’l-Arâbiyye* (Bağdat: Merkezül-Buhûsi ve’l-Dirâseti’l-İslâmî, 2012), 188.

2.2.2. Lafzın Manaya Hamledilmesi

Fiille fâil arasında udûle sebep olan bir diğer mesele mübtedâ ve haberde olduğu gibi fâil olarak kullanılan lafzın, manaya hamledilmesidir. *“Artık kime Allah’tan bir öğüt erişir de...”*⁹¹ ayetinde جاء fiili müzekker olarak kullanılmıştır. مَوْعِظَةٌ kelimesinin fâil olarak kullanıldığı Hûd sûresi 57. âyette ise kullanım قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ şeklinde olmuş, fiil müennes getirilmiştir. Mastar, cemi teksir, ismü’l-cem‘, kabile, mekan ve belde isimleri hakikaten müzekkerlik müenneslik taşımayan lafzına veya manasına hamledilmek suretiyle kullanılabilen kelimelerdir.⁹² Bu âyette fâil olan مَوْعِظَةٌ kelimesi mastar olup müennesi, ikili, çoğulu yapılamayan bir lafızdır. فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ ayetinde kelime manaya hamledilerek “وعظ” manası ifade etmek üzere kullanılmıştır. “موعظة” kelimesi “وعظ” kelimesi birdir.⁹³

Hûd sûresi 67. âyet وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ “Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı,” şeklinde gelmişken aynı surenin 94. âyeti وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةَ şeklinde gelmiştir. الصَّيْحَةُ kelimesi “çığlık” anlamına gelse de “çığlık” ile kastedilen “الصوت/ses” kelimesidir. Bu yüzden Hûd sûresi 67. âyette geçen fiil “الصَّيْحَةُ” kelimesinin manasına hamledilmesi suretiyle müzekker, aynı sûrenin 94. âyetinde geçen fiil ise “الصَّيْحَةُ” kelimesinin lafzına itibarla müennes okunmuştur.⁹⁴

Sonuç

Mutâbakat manada bir sınırlamaya giderek lafzı karışıklıktan kurtardığı gibi sayı, nevi i’rab ve ta’yin açısından bir sınırlama söz konusu olduğu için lafızlar arasındaki karışıklığı da engellemek açısından da büyük bir öneme sahiptir. Mutâbakatın bir diğer önemi iki mutabık kelime arasındaki bağı güçlendirmesi ve terkinin çözülme ve zayıflıktan korunmasıdır. Mutâbakat umde denilen cümle unsurları arasında cins, sayı ta’yin ve i’rab açısından bir insicam meydana getirdiği için kelama görsel bir güzellik de katmaktadır.

Mutâbakat kelâmın daha iyi anlaşılması mananın sekteye uğramaması açısından azımsanamayacak bir öneme sahip iken m bazen özel birtakım gerekçelerle bazen nahiv âlimlerin belirlediği bazı gerekçelerle genel kuralların dışına çıkarak bir udûl söz konusu olabilmektedir. Fakat udûl bir vehim ve hata değildir. Aksine Arap dilinin zengin bir yapıda olduğu yönünde önemli bir delildir. Özellikle şiir olmak üzere Arap kelimelerinde udûl çokça vuku bulan bir durumdur. İsim cümlesindeki udûl bazen haberin camid bir kelime veya tezkîr ve te’nisi eşit olan bir kelime olması, haberin ismi tafdil formunda

⁹¹ el-Bakara 2/275.

⁹² Anbekî, *el-Hamlu ala’l-ma’na*, 178.

⁹³ Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâir fi’n-naḥv*, 2/102.

⁹⁴ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-naḥv*, 1/165.

gelmesi, mübtedânın vasıf ifade eden bir kelime olmasından dolayı kelimenin kendisinden kaynaklanan bazı sebeplere, bazen de haberin sebepî haber olması veya muzafun ileyhin hazfedelip muzafın onun yerine geçmesi gibi söz diziminden kaynaklanan bazı sebeplerle meydana gelmektedir. Fiil cümlesindeki udûl ise fâil olan kelimenin manaya hamledilerek kullanılması, fiile fâil arasına bir fasılânın gimesi veya fer' olanın asla havale edilmesi olmak üzere daha çok cevâzen kullanımdan kaynaklanmaktadır.

Her ne kadar isim ve fiil cümlesinde esas olan, müsned ve müsnedün ileyh arasında uyum ise de bazı durumlarda bunun bir zorunluluk olmadığı âşikardır. Zira bazı yerlerde ilgili kullanım kesin bir kuralken bazı yerlerde mutâbakat caiz olup her iki kullanımın da mümkün olduğunu görebilmekteyiz. Bu bir eksiklik olmayıp Arapçanın geniş bir kullanım alanı olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla da uyum ve uyumsuzluğun her ikisinin de gramer ve belâgat açısından belli sebepleri bulunmaktadır. Hem mutâbakat ile ilgili hükümler hem de udûl ile ilgili hükümlerde aslında gaye aynı olup amaçlanan kelamın daha iyi anlaşılmasını sağlayarak okuyucu ve dinleyiciyi hataya düşmekten kurtarmaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Fatıma Abdurrahim Mustafa. Zahiretu'l-mutâbakat fi'n-mahvi ve sarfihâ. Sudan: Camiatu Sudan Külliyyetu Terbiye Kısmu'l-Lugâti'l-Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Akbaş, Y. Fatih. Arapça Belâgat Meanî- Beyân- Bedî. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2021.
- Anbekî, Ali Abdullah Hüsen. el-Hamlu ala'l-ma'na fi'l-Arabiyye. Bağdat: Merkezu'l-Buhûsi ve'd-Dirâseti'l-İslâmî, 2012.
- 'Anzî, Yusuf Muhammed - eş-Şelâhî, Râid Sa'd. "el-U'dûl [ani'l-Mutâbakat fi'l-Cümleti'l-Arabiyye". el-'Ulûmu'l-İnsaniyye ve'l-İctimâiyye 41/2 (2014), 563-575.
- Bekrî, Şeyh Emîn. el-Belâgatü'l-Arabiyye fi sevbiha'l-cedid 'ilmu'l-meânî. Beyrût: Dâru'l-İlmî li'l-Melayîn, 1999.
- Belkâdî, Muhammed. et-Tenasuku'l-lügavî fi'l-cümleti'l-Arabi beyne'l-kâide ve'n-nâs. Cezayir: Camiatu Ebî Bekr Belkâid, Doktora Tezi, 2019.
- Berekat, İbrahim İbrahim. en-Nahvu'l-Arabî, 5 Cilt. Mısır: Dâru'n-neşr li-câmiati Mısır, 2007.
- Ceyyânî, Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâif el-Endelüsî. Şerhu't-Teshîl li-ibni Mâlik, thk. Muhammed Bedevî Mahtûn. 4 Cilt. Cize: Hicr, 1990.
- Curcânî, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed. Mucem'u ta'rîfât. Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004.
- Daşkıran, Yaşar. "Temâm Hâssân'ın Dil Anlayışı "Karineler Teorisi". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 56/2 (2015), 149-163.
- Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Ömer el-Mahzûmî. el-Menhelu's-sâfi fi şerhi'l-vâfi, thk. Fahir Cebr Matar. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Yaîş, Şerhu'l-Mufassal li-Zemahşerî, thk. Emîl Bedî' Yakub. 4 Cilt, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1422/2001.
- Enbârî, Ebu'l-Bekâ Abdurahman b. Muhammed Ebu Sâid. Esrâru'l-Arabiyye. thk. Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrût: el-Mecme'u'l-İlmî, ts.
- Halid Bey, Muhammed – Ceffân, Abdulaziz Ahmed. "Arıdu'l-mutâbakat beyne'l- mübtedâ ve'l-haber ve delâletuhû fi'l-Kur'âni'l-Kerîm". Mecelletu Camiatu Tishreen, li'l-Buhûsi ve'd-Dirâseti'l-İlmî. 37/5 (2015), 281-297.
- Hamûde, Renda Muhammed. et-Mutâbakatu'n-nahvî fi Sahîhi Buhârî. Gazze: Camiatu'l-İslamiyye, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Hasan, Abbas. en-Nahvu'l-vâfi, 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ma'arif, 2010.
- Hasan, Abdu'l-Ali. "el-Karînetu'l-'akli ve devruhâ fi'l-'rab". Havliyyetu'l-Munteda 38/1 (2019), 175-214.

- Hassân, Temmâm. el-Beyân fi-revâi'î'l-Kur'ân. Kahire: 'Alemu'l-Kutub, 1413-1993.
- Hassân, Temmâm. el-Lugatu'l-Arabîyye ma'nâhâ ve mebnâhâ. Mağrib: Dâru's-Sekafe, 1994.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Alî. el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb. thk. Ali Muhammed Muarrız. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Akîl, Bahâeddin. Şerhu İbn 'Akîl. nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risale ve'n-Naşîrîn, 2010.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. el-Hasâis. thk. Muhammed Ali Neccâr. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-Mısırî, 1952.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf en-Nahvî. Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Malik, thk. Muhammed el-Bigâ'î. 4 Cilt. Beyrût: Dârül-Fikr, ts.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem. Lisânu'l-Arab. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Hâcib Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr, el-Kâfiye fi İlmî'n-Nahv, thk. Salih Abdula-zim eş-Şair (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1923)
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl. el-Usûl fi'n-naḥv. thk. Abdü'l-Hüseyn el-Fetelî. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- İpek, M. Selim. "Arapça Cümlede Anlam Belirlemede Morfolojik Karineler", The Journal of Academic Social Science Studies 15/89 (Bahar/2022), 89-98.
- Kadûr, Ahmed Muhammed. Mebadiu'l-lisaniyyât. Şam: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Kâliş, Zıyâuddîn. el-Karâinu fi-'ilmi'l-meânî. Şam: Camiatu Dimeşk Külliyyetu'l-Âdâb, Doktora Tezi, 2011.
- Kefevî, Ebu'l-Beka Eyyüb b. Musâ. Külliyyât. thk. Adnan Derviş. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1998.
- Kılânî, Abdurrahmân. "el-Karînetu'l-hâliyye ve eseruha fi-tebyîni illeti'l-hukmi's-şeri" Mecelle-tu'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâseti'l-İslâmî 3/1 (1428), 1-37.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed. el-Câmiu li-ahkâmî'l-Kur'ân. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 24 Cilt Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 2006.
- Muhibbî, Muhammed Emin. Hulasatul eseri fi ayâni'l-karni'l-hâdi 'aşer. 4 Cilt. Mısır: Matba'atu Vehbî, 1284.
- Münîr, Ahmed Muhammed Beşir, el-Udûl an- aslı'l-mutâbakat fi'l-Kur'âni'l-Kerîm. İslamabad: el-Câmiatu'l-İslâmiyyetu'l-'Alemiyye, Külliyyetu'l-Lugati'l-'Arâbiyye, Doktora tezi, 2000.
- Rafâya, Hüseyin Abbas. Zâhiretu'l-udûl anî'l-mutâbakat fi'l-'Arâbiyye. Ürdün: Câmîatu Mu'tah, Doktora Tezi, 2003.
- Samerrâî, Fâdîl Şâlih. Me'ani'n-nahv. 4 Cilt. Ammân: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Samerrâî, Fîrâs İsmâ Şihâb. el-Mutâbakât fi'n-nahvî'l-'Arabî, ve tatbîkuha fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm. Irak: Câmîatu Basra, Külliyyetu 'Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Serrac, Ebu Bekr Muhammed b. Sehl b. En-Nahvî. el-Usûl fi'n-naḥv. thk. Abdü'l-Hüseyn El-Fetelî. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osmân b. Kanber, el-Kitâb. thk. Abdusselâm Muhammed Harûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1408/1988.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osmân b. Kanber, el-Kitâb. thk. İmîl Bedî Yakûb. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Süyûtî, Celâlüddîn. el-Eşbâh ve'n-nezâir fi'n-nahvî. thk. 'Abdu'l-'Âl Sâlim Mekerrem. 9 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1985.
- Tâhâ, Numan Muhammed Emin. Dîvânu'l-Cerîr bi şerhi Muhammed b. Habîb. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mea'rîf, 1986.
- Ubâde, Muhammed İbrahim. Mu'cemu mustalahati'n-nahvi ve's-sarf. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 1923.
- Yakup, Emîl Bedî'. Mevsûatu'n-Nahv ve's-sarf ve'l-'irâb. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Malayîn, 2005.

